

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
Харківський національний університет внутрішніх справ
Сумська філія
Кафедра соціально-економічних дисциплін

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни «**Забезпечення прав людини в правоохоронній діяльності**» вибіркового компонента освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
262 Правоохоронна діяльність

Тема 6.

**Особливості захисту і дотримання прав окремих категорій людей.
Забезпечення права на свободу мирних зібрань.**

(лекція № 10)

Суми 2024

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол № 8 від 14.08.2024р.

СХВАЛЕНО

Вченою радою Сумської філії
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол № 8 від 08.07.2024р.

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та
соціально-економічних дисциплін
Протокол № 7 від 13.08.2024р.

Розглянуто на засіданні кафедри соціально-економічних дисциплін
Протокол № 23 від 25.06.2024

Розробник:

Доцент кафедри соціально-економічних дисциплін Сумської філії ХНУВС,
кандидат наук з державного управління, доцент **Дементов В.О.**

Рецензенти:

1. Заступник начальника відділу ГУНП в Сумській області, майор поліції,
кандидат юридичних наук **Романов В.О.**
2. Викладач кафедри юридичних дисциплін Сумської філії Харківського
національного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук
Лук'яненко С. В.

Навчальні питання

1. Рівність, толерантність і недискримінація у правоохоронній діяльності. Особливості комунікації / поведінки працівника Національної поліції в сучасному мультикультуральному суспільстві.
2. Особливості забезпечення прав дитини.
3. Особливості забезпечення прав осіб з інвалідністю.
4. Етнічний профайлінг та діяльність поліції. Заходи протидії етнічному профайлінгу.
5. Забезпечення гендерної рівності у правоохоронній діяльності.

Література

Основна

1. Ахтирська Н.М., Касько В.В., Маланчук Б.А., Мелікян А., Пошва Б.М., Фулей Т.І., Шукліна Н.Г. Застосування в Україні європейських стандартів протидії жорстокому поводженню і безкарності: науково-практичний посібник для суддів / за заг. ред. проф. В.Т. Маляренка. К.: К.І.С, 2011. 320 с.
2. Забезпечення прав інвалідів в Україні: теоретичні і практичні засади адміністративно-правового регулювання: монографія / О.В. Паровишник. Харків: Право, 2016. 264 с.
3. Забезпечення прав людини у правоохоронній діяльності : навч. посібник / Кол. авт.; за ред. д.ю.н., доц. В.О. Боняк. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2017. 224 с.
4. Забезпечення прав людини у правоохоронній діяльності: навч. посібник. –2-е вид. перероб. і доп. / Кол. авт.; за ред. д.ю.н., доц. В.О. Боняк. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2018. 260 с.
5. Забезпечення прав інвалідів в Україні: теоретичні і практичні засади адміністративно-правового регулювання: монографія / О.В. Паровишник. Харків: Право, 2016. 264 с.
6. Конституція України. Науково-практичний коментар / В.Я. Тацій, О.В. Петришин, Ю.Г. Барабаш; НАПрН України. 2-ге вид., переробл. і допов. Х.: Право, 2012. 1128 с.
7. Мінка Т. П. Органи внутрішніх справ, як суб'єкти забезпечення адміністративно-правових режимів : монограф. / Мінка Т. П. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2010. 352с.
8. Права людини в Україні: перше півріччя 2015: наукове видання / за ред.: А.Б. Благої, О.А. Мартиненка / Українська Гельсінська спілка з прав людини. Київ, 2015. 184 с.
9. Самотуга А.В. Конституційні особисті права і свободи людини у США та їх захист поліцією: монографія. Д.: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2011. 204 с.
10. Сердюк І.А. Основи теорії правоохоронних відносин: монограф. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2010. 196 с.
11. Фулей Т.І. Застосування практики Європейського суду з прав людини

при здійсненні правосуддя: науково-метод. посібник для суддів. 2-ге вид. випр., допов. К., 2014. 208 с.

12. Червяцова А.О. Право на життя та заборона катувань у рішеннях Європейського суду з прав людини: аналіз судової практики за статтею 2 і 3 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: навч. посібник. Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. 308 с.

Допоміжна

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>

2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show>.

3. Закон України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду» від 1 грудня 1994 р. № 266/94-ВР [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0106-96>

4. Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 р. № 3477-IV // Електронний ресурс [Режим доступу]: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15>

5. Закон України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 № 580-VIII. [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19>

6. Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» від 18 лютого 1992 р. № 2135-XII [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12>

7. Постанова Верховної Ради України «Про засади державної політики України в галузі прав людини» від 17 червня 1999 р. № 757-XIV // [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/757-14>

8. Загальна декларація прав людини, прийнята і проголошена Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 217 А (III) від 10 грудня 1948 р. // [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015

9. Європейська Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. (із змінами, внес. Протоколом № 11) // [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>

10. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. №4651-VI // [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>

11. Афанасьєва М. Зловживання правом на правотворчість / М. Афанасьєва // Юридичний вісник. - Антонович М. Міжнародне публічне право: Навчальний посібник для студ. вищ. навч. закл. К.: Видавничий дім «КМ Академія», 2003. 308 с.

12. Бородін І.Л. Адміністративно-правові способи захисту прав та свобод людини і громадянина: Монографія. Херсон: ОЛДІ-плюс, 2003. 218 с.

13. Ведерніков Ю.А. Правоохоронна діяльність в Україні: теретико-правовий аспект: монограф. / Ю.А. Ведерніков, А.М. Кучук. К.: Знання

України, 2009. 219 с.

14. Головатий С. Принцип людських прав - один з основоположних принципів українського конституційного ладу // Право України Юридичний журнал : науково-практичне фахове видання. 2017. № 7. С. 95-108.

15. Дяченко В.І. Система правоохоронних органів: навч. посібник / В.І. Дяченко. К.: КНЕУ, 2003. 320 с.

16. Кушніренко О.Г., Слінько Т.М. Права і свободи людини та громадянина: навчальний посібник. Х.: Факт, 2001. 440 с.

17. Негодченко О.В. Забезпечення прав та свобод людини органами внутрішніх справ України: Монографія. Д.: Поліграфіст, 2002. 416 с.

18. Негодченко О.В. Організаційно-правові засади діяльності органів внутрішніх справ щодо забезпечення прав і свобод людини: Монографія. Д.: Вид-во Дніпропетровського ун-ту, 2003. 448 с

19. Україна: права людини в перехідний період / Під ред. В.І. Денисова, В.І. Евінтова. К., 2001. 184 с.

20. Шевчук С. Судовий захист прав людини: практика Європейського Суду з прав людини у контексті західної правової традиції. Вид. 2-е, випр., доп. К.: Реферат, 2007. 848 с.

21. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. К.: Укр. енцикл., 1998. Т. 5: П-С. 2003. 736 с.

22. Юськів Б.М. Глобалізація і трудова міграція в Європі: монографія. Рівне: Видавець О.М.Зень, 2009. 479 с. 2016. - № 2. - С. 26-34.

23. Дементов В.О., Лук'янихіна О.А. Формування позитивного іміджу сучасної поліції. Право.UA: науково-практичний журнал, 2023.№2 – с. 181-185. DOI: 10.32782/LAW.UA.2023.2.29

Текст лекції

1. Рівність, толерантність і недискримінація у правоохоронній діяльності. Особливості комунікації / поведінки працівника Національної поліції в сучасному мультикультуральному суспільстві.

Загальні принципи рівності та недискримінації належать до складових верховенства права, які закріплені Конституцією України. У ч. 1 ст. 24 Конституції зазначено: «Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками». Положення щодо забезпечення рівності та недискримінації особи містяться у переважній більшості як національних (закони України «Про освіту», «Про державну службу», «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні», «Про забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків» та ін.), так і міжнародних нормативно-правових актів (Загальна декларація прав людини, Конвенція про захист прав людини і

основоположних свобод та протоколи до неї, Міжнародний пакт про громадянські і політичні, Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, Конвенція про права осіб з інвалідністю, Конвенція ООН про права дитини та ін.).

Основним законодавчим актом, який визначає організаційно-правові засади запобігання та протидії дискримінації з метою забезпечення рівних можливостей щодо реалізації прав і свобод людини та громадянина, є Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні».

Законодавство України ґрунтується на **принципі недискримінації**, що передбачає незалежно від певних ознак (відповідно до ст. 2 Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні»):

- 1) забезпечення рівності прав і свобод осіб та/або груп осіб;
- 2) забезпечення рівності перед законом осіб та/або груп осіб;
- 3) повагу до гідності кожної людини;
- 4) забезпечення рівних можливостей осіб та/або груп осіб.

Згідно зі ст. 1 Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» термін «дискримінація» вживається в такому значенні: **дискримінація** – ситуація, за якої особа та/або група осіб за їх ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, віку, інвалідності, етнічного та соціального походження, громадянства, сімейного та майнового стану, місця проживання, мовними або іншими ознаками, які були, є та можуть бути дійсними або припущеними (далі – певні ознаки), зазнає обмеження у визнанні, реалізації або користуванні правами і свободами в будь-якій формі, встановленій цим Законом, крім випадків, коли таке обмеження має правомірну, об'єктивно обґрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та необхідними.

Розрізняють непряму та пряму дискримінацію:

Непряма дискримінація – ситуація, за якої внаслідок реалізації чи застосування формально нейтральних правових норм, критеріїв оцінки, правил, вимог чи практики для особи та/або групи осіб за їх певними ознаками виникають менш сприятливі умови або становище порівняно з іншими особами та/або групами осіб, крім випадків, коли їх реалізація чи застосування має правомірну, об'єктивно обґрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та необхідними.

Пряма дискримінація – ситуація, за якої з особою та/або групою осіб за їх певними ознаками поводяться менш прихильно, ніж з іншою особою та/або групою осіб в аналогічній ситуації, крім випадків, коли таке поводження має правомірну, об'єктивно обґрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та необхідними.

В сучасному суспільстві принцип толерантності є однією з найважливіших та необхідних умов миру і національного порядку в суспільстві.

Відповідно до ст. 1 Декларації принципів толерантності ЮНЕСКО, «**толерантність** означає поважання, сприйняття та розуміння багатого різноманіття культур нашого світу, форм самовираження та самовиявлення людської особистості. Формуванню толерантності сприяють знання,

відкритість, спілкування та свобода думки, совісті і переконань. Толерантність – це єдність у різноманітті. Це не тільки моральний обов’язок, а й політична та правова потреба. Толерантність – це те, що уможлиблює досягнення миру, сприяє переходу від культури війни до культури миру».

Класифікація видів толерантності за соціальними сферами (за І.В. Галицьким) виглядає таким чином:

1) **гендерна толерантність** – неупереджене ставлення до представників іншої статі, відсутність ідей про перевагу однієї статі над іншою;

2) **вікова толерантність** – неупередженість до апріорних «недоліків» людини, пов’язаних з її віком;

3) **міжнаціональна толерантність** – неупереджене ставлення до представників різних націй, здатність не переносити недоліки і негативні дії окремих представників національності на інших людей, ставитися до будь-якої людини з позиції «презумпції національної невинуватості»;

4) **расова толерантність** – відсутність упереджень до представників іншої раси;

5) **релігійна толерантність** – неупереджене ставлення до догматів різних конфесій, релігійності з боку віруючих і невіруючих, представників різних конфесіональних груп;

6) **географічна толерантність** – неупередженість до жителів не великих або провінційних міст, сіл й інших регіонів з боку столичних жителів і навпаки;

7) **міжкласова толерантність** – терпиме ставлення до представників різних майнових шарів – багатих до бідних, бідних до багатих;

8) **фізіологічна толерантність** – терпиме ставлення до хворих, інвалідів, фізично неповноцінних, осіб із зовнішніми недоліками і т.д.;

9) **політична толерантність** – неупереджене ставлення до діяльності різних партій та об’єднань, висловлювань їх членів і т.д.;

10) **сексуально орієнтована толерантність** – неупередженість стосовно осіб з нетрадиційною сексуальною орієнтацією;

11) **маргінальна толерантність** – терпиме ставлення до бомжів, жебраків, наркоманів, алкоголіків, ув’язнених тощо.

Явищами, протилежними толерантності, є інтолерантність, дискримінація, ксенофобія, які призводять до погіршення відносин у суспільстві, сприяють зростанню напруженості і виникненню конфліктів у соціумі, можуть мати національні масштаби.

Інтолерантність розглядається як неприпустима, нетерпима поведінка, неприйняття чужої думки.

Ксенофобія – прояв нав’язливого страху, ворожості стосовно чужинців чи чужоземного, нетерпимості та неприязні до представників іншої нації, віросповідання, культури, національності, іноземців чи представників інших регіонів, а також до чогось незнайомого, незвичного, чужого.

Найбільш небезпечним і розповсюдженим проявом ксенофобії вважається расизм.

Расизм – це сукупність концепцій, що ґрунтуються на уявленнях про психічну та біологічну нерівноцінність людських рас.

Європейський суд з прав людини неодноразово розглядав питання щодо порушення принципів рівності та недискримінації. В ст. 14 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) зазначено: «Користування правами та свободами, визнаними в цій Конвенції, має бути забезпечене без дискримінації за будь-якою ознакою – статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану, народження, або за іншою ознакою». Отже, принцип недискримінації являє собою один з основоположних і загальних принципів, що стосується захисту прав людини. Тому заборона дискримінації конкретизується в інших положеннях Конвенції і протоколів до неї.

Найпершою і, напевно, головною справою, в якій було встановлено порушення ст. 14 Конвенції і визначено керівні принципи її застосування, є справа «Про деякі аспекти законодавства про застосування мов в системі освіти Бельгії» (Relating to certain aspects of the laws on the use of languages in education in Belgium) 1968 р. Серед справ, в яких було встановлено порушення названої статті, найбільша їх кількість була пов'язана з дискримінацією на підставі народження поза шлюбом («Маркс проти Бельгії» (Marckx v. Belgium) 1979 р., «Інзе проти Австрії» (Inze v. Austria) 1987 р., «Вермейєр проти Бельгії» (Vermeire v. Belgium) 1993 р., «Мазурек проти Франції» (Mazurek v. France) 2000 р.,

«Кемп і Боурімі проти Нідерландів» («Camp and Bourimi v. The Netherlands) 2000 р., «Самерфілд проти Німеччини» (Sommerfeld v. Germany) 2003 р.).

Наступна група справ, в яких було встановлено порушення ст. 14 Конвенції, пов'язана з дискримінацією за ознакою статі («Ван Раалте проти Нідерландів» (Van Raalte v. The Netherlands) 1997 р. та ін.).

У декількох справах ЄСПЛ встановив дискримінацію на підставі релігії. Особливістю даної категорії справ є те, що ЄСПЛ, встановивши цей вид дискримінації, вважав зайвим дослідити передбачувані порушення ст. 9 «Свобода думки, совісті і релігії» («Хоффманн проти Австрії» (Hoffmann v. Austria) 1993 р., «Католицька церква міста Канья проти Греції» (Canea Catholic Church v. Greece) від 1997 р.).

Дискримінація на підставі громадянства була встановлена ЄСПЛ у справі «Гейгусуз проти Австрії» (Gaygusuz v. Austria) 1996 р.

Наявність дискримінації на підставі сексуальної орієнтації було встановлено ЄСПЛ у справах «Сазеленд проти Сполученого Королівства» (Sutherland v. The United Kingdom) 2001 р. та ін.

Незважаючи на те, що практика Європейського Суду з прав людини щодо статті 14 Конвенції на даний момент не набула широкомасштабного характеру, значне збільшення кількості справ, в яких було встановлено порушення даної статті, і прийняття Протоколу № 12 до Конвенції дозволяє бути впевненими, що проблема дискримінації перебуватиме постійно в полі зору ЄСПЛ, а його роль у боротьбі з дискримінацією помітно зросте.

Проблеми взаємодії різних культур та етносів є надзвичайно актуальними для сучасного українського суспільства, однією з основних ознак якого став мультикультуралізм (мультикультура).

Мультикультуралізм – теорія, практика і політика неконфліктного співіснування в одному життєвому просторі багатьох різнорідних культурних груп. Він утверджує повагу до розбіжностей, але при цьому не відмовляється від пошуку універсальності.

Діяльність працівників Національної поліції в сучасному мультикультуральному суспільстві передбачає налагодження ефективної комунікації та довірливих відносин з населенням, підвищення авторитету та позитивного іміджу поліції. Саме якість комунікації поліцейських з громадянами є одним з основних факторів ефективності діяльності правоохоронних органів.

Особливістю національного складу населення України є його поліетнічність. За даними Всеукраїнського перепису населення 2001 р., на території країни проживали представники понад 130 національностей і народностей. У національному складі населення України переважною є більшість українців, чисельність яких становила 37541,7 тис. осіб, або 77,8% від загальної кількості населення. Національні меншини становлять 22,2% населення країни.

Стаття 7 Закону України «Про Національну поліцію» зазначає, що у діяльності поліції забороняються будь-які привілеї чи обмеження за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовною або іншими ознаками.

Згідно з Європейським кодексом поліцейської етики, основними цілями поліції в демократичному суспільстві, заснованому на верховенстві права, є:

- підтримка публічного спокою, забезпечення права і порядку в суспільстві;
- захист і дотримання основоположних прав і свобод особи, закріплених, зокрема, в Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод;
- запобігання та подолання злочинності;
- виявлення злочинів;
- надання допомоги і послуг суспільству.

Однією з основних особливостей сучасного мультикультуралізму є зростання міграційних процесів та формування внаслідок цього у більшості країн Європи так званих іммігрантських осередків, які зберігають ізольовану від суспільства власну культуру автономність.

2. Особливості забезпечення прав дитини

Одним з пріоритетних напрямів діяльності кожної сучасної, демократичної держави та міжнародного співтовариства є захист прав і свобод людини, дитини зокрема. Питання забезпечення та захисту прав дитини в Україні є одними з найбільш важливих і невідкладних завдань сьогодення.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про охорону дитинства» **дитиною** є особа віком до 18 років (повноліття), якщо згідно із законом, застосовуваним до неї, вона не набуває прав повнолітньої раніше.

Права дитини – це можливості неповнолітньої особи, які необхідні для її існування, виховання і розвитку. Більшість з них збігаються з правами людини (наприклад, право на життя, ім'я, набуття громадянства, вільне вираження думок та ін.) (О. Скакун).

Захист прав і свобод дітей завжди викликав пильну увагу міжнародного співтовариства. На початку XX століття не існувало законодавства, яке б захищало права дітей, і лише у 1924 р. Ліга Націй прийняла Женевську Декларацію прав дитини.

20 листопада 1959 р. Організацією Об'єднаних Націй (ООН) була прийнята Декларація прав дитини, в якій проголошено 10 соціальних і правових принципів, які закликали батьків, окремих осіб, державні органи, місцеву владу й уряд визнати викладені в ній права і свободи дитини та дотримуватися їх.

Однак ані Женевська декларація прав дитини 1924 р., ані Декларація прав дитини 1959 р. не мали обов'язкової сили, а носили лише декларативний та рекомендаційний характер. Проте для захисту і забезпечення прав та свобод дитини необхідними були конкретні закони й міжнародні договори.

Протягом 1979-1989 рр. розроблялась, а 20 листопада 1989 р. Генеральною Асамблеєю ООН була ухвалена Конвенція ООН про права дитини, яку прийнято вважати світовою конституцією для дітей. 26 січня 1990 р., в день відкриття її для підписання, її підписала 61 країна. Україною Конвенція ООН про права дитини ратифікована 27 лютого 1991 р. та набула чинності з 27 вересня 1991 р.

Згідно з Конвенцією про права дитини, прийнятою Генеральною Асамблеєю ООН 20 листопада 1989 р., **основними правами дитини є:**

- 1) право на життя, виживання і здоровий розвиток;
- 2) право на ім'я і набуття громадянства;
- 3) право знати своїх батьків і право на їх піклування;
- 4) право на збереження індивідуальності, включаючи громадянство, ім'я та сімейні зв'язки;
- 5) право не розлучалася з батьками всупереч їх бажанню;
- 6) право підтримувати особисті відносини і прямі контакти з обома батьками;
- 7) право залишати будь-яку країну, включаючи власну, і повертатися у свою країну;
- 8) право на захист від незаконного переміщення і неповернення з-за кордону;
- 9) право на свободу думки, совісті та релігії;
- 10) право на свободу асоціацій і свободу мирних зборів;
- 11) право на захист від свавільного або незаконного втручання в особисте і сімейне життя, недоторканність житла, таємницю кореспонденції або незаконного посягання на її честь і гідність;
- 12) право на інформацію, яка спрямована на сприяння соціальному, духовному і моральному благополуччю, а також здоровому фізичному і психічному розвитку дитини;
- 13) право на захист від усіх форм фізичного та психологічного насильства;

- 14) право на користування послугами системи охорони здоров'я та засобами лікування хвороб і відновлення здоров'я;
- 15) право на користування благами соціального забезпечення;
- 16) право на рівень життя, необхідний для фізичного, розумового, духовного, морального і соціального розвитку дитини;
- 17) право на освіту;
- 18) право на відпочинок і дозвілля;
- 19) право на захист від економічної експлуатації;
- 20) право на захист від незаконного зловживання наркотичними засобами та психотропними речовинами, від усіх форм сексуальної експлуатації та сексуальних розбещень;
- 21) право на гуманне ставлення, право на захист від незаконного позбавлення волі, право на негайний доступ до правової та іншої відповідної допомоги;
- 22) право не бути притягнутим на службу до збройних сил до досягнення 15-річного віку.

В Україні Основним Законом держави гарантується рівність дітей у своїх правах незалежно від походження, народження в шлюбі чи поза ним. Будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються за законом. Утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, покладається на державу. Держава заохочує і підтримує благодійницьку діяльність щодо дітей.

Основними напрямками у сфері забезпечення прав дітей відповідно до Концепції Державної соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2023р. є такі:

- створення сприятливих умов для життя та розвитку дитини;
- забезпечення рівних можливостей для всіх дітей;
- зміцнення інституту сім'ї та формування відповідального батьківства;
- захист дітей від насильства;
- створення системи правосуддя, дружнього до дитини;
- врахування найкращих інтересів та думки дитини під час прийняття рішень;
- забезпечення захисту прав та інтересів дитини в умовах воєнних дій чи збройного конфлікту;
- створення безпечного інформаційного простору для дітей².

Дотримання прав дитини є одним з пріоритетних напрямів роботи органів виконавчої влади, Уповноваженого з прав людини, органів місцевого самоврядування, громадських та інших недержавних організацій, міжнародних фондів. У структурі Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини створено відповідний структурний підрозділ з питань дотримання прав дитини. За роки існування інституту Уповноваженого з прав людини у 2013 році Україна вперше стала членом Європейської мережі омбудсменів з прав дітей (ENOC).

Рішення Європейського суду з прав людини стосовно справ, які

пов'язані із захистом прав дитини, базуються як на положеннях Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, Загальної декларації прав людини, так і на положеннях Конвенції про права дитини. В ході огляду практики Європейського Суду з прав людини можна виокремити декілька груп справ, де заявники не отримали належного правового захисту у своїй державі.

Перша група справ пов'язана з визначенням місця проживання дитини та реалізацією права на спілкування з нею не тільки батьків, а й інших родичів («Хаас проти Німеччини» (Haase v. Germany) 2004 р., «Аманалакьоай проти Румунії» (Amănalăchioai v. Romania) 2009 р., «Хокканен проти Фінляндії» (Hokkanen v. Finland) 1994 р., «Олссон проти Швеції» (Olsson v. Sweden) 1988 р.).

Так, наприклад, у справі «Аманалакьоай проти Румунії» заявник виховував дочку після смерті дружини, зберігаючи батьківські права. Після перебування дитини в гостях під час шкільних канікул, дідусь із бабусею (по лінії дружини) вирішили не віддавати онуку її батькові. Рішення національних судів щодо позбавлення дитини батьківського піклування, були мотивовані тим, що батько не зможе забезпечити дочці сприятливі матеріальні і психологічні умови, які забезпечать інші родичі. Хоча насправді чоловік мав нормальні житлові та матеріальні умови. Але Європейським судом було встановлено, що мало місце порушення права на приватне і сімейне життя (ст. 8 Конвенції), а також порушення сімейного зв'язку між батьком і дитиною через пасивну поведінку влади.

До другої групи можна віднести справи, стосовно яких прецедентні рішення Європейського Суду з прав людини визначають питання встановлення батьківства і захист інтересів позашлюбних дітей («Калачова проти Росії» (Kalacheva v. Russia) 2009 р., «Кутцнер проти Німеччини» (Kutzner v. Germany) 2002 р.).

У справі «Калачова проти Росії» заявницею було оскаржено відмову національного суду встановити батьківство своєї позашлюбної дитини за допомогою ДНК-аналізу. В цій справі Європейський суд зазначив, що на сьогоднішній день аналіз ДНК є єдиним науковим методом точного встановлення батьківства конкретної дитини, а його доказова цінність істотно перевищує будь-які інші докази, представлені сторонами для підтвердження або спростування їх близьких відносин. Судом також було визнано, що державою не було приділено достатньої уваги інтересам дитини і мало місце порушення ст. 8 Конвенції.

У третій групі справ прецедентні рішення Європейського Суду з прав людини стосуються питання надання притулку дітям та їхнім батькам («Мусхаджієва та інші проти Бельгії» (Muskhadzhiyeva and Others v. Belgium) 2010 р., «Мубіланзіла Майєка і Табітха Канікі Мітунга проти Бельгії» (Mubilanzila Mayeka and Tabitha Kaniki Mitunga v. Belgium) 2006 р.).

Так, наприклад, у справі «Мубіланзіла Майєка і Табітха Канікі Мітунга проти Бельгії» оскаржувалось затримання п'ятирічної дівчинки, що не супроводжувалась дорослими, в транзитному центрі аеропорту, призначеному для дорослих іноземців, і умови, в яких вона була вислана в свою рідну країну.

Судом було визнано порушення ст. 3 «Заборона катування» та ст. 8 «Право на повагу до приватного і сімейного життя».

Четверта група справ пов'язана з питаннями біоетики. Європейським Судом з прав людини прийняті рішення, які стосуються аспектів пренатальної діагностики, де суд розглянув питання захисту прав як дитини, так і батьків («А.К. проти Латвії» (A.K. v. Latvia) 2014 р.

«Драон проти Франції» (Draon v. France) 2006 р.). Так, за матеріалами справи «Драон проти Франції» заявниці, якій на момент описуваних подій було сорок років, і у якої вже було двоє дітей, під час її вагітності лікарем не було призначено аналізу на алфаетопротеїн, який є обов'язковим при передродовому обстеженні. В подальшому жінка народила дівчинку з синдромом Дауна. Відповідно до законодавства країни, аналіз АФП повинен проводитися у всіх жінок після тридцяти п'яти років. При розгляді цивільної справи заявниці було відмовлено в будь-якій компенсації. Суд в цій справі встановив порушення ст. 8 «Право на повагу до приватного і сімейного життя».

Отже, прецедентні рішення Європейського суду з прав людини стосовно справ, які пов'язані із захистом прав дитини, можна класифікувати на 4 групи в залежності від виду порушених прав, які підлягали оскарженню. Розглянуті справи стосувались різних питань, але в переважній більшості цих справ Європейським судом з прав людини було визнано порушення ст. 8 Конвенції «Право на повагу до приватного і сімейного життя». Отже, можна відзначити, що найбільша кількість порушень дитячих прав пов'язана саме з порушенням права на повагу до приватного та сімейного життя.

3. Особливості забезпечення прав осіб з інвалідністю

Як свідчать міжнародні і національні показники, у світі існує значна кількість людей, які внаслідок певних фізичних або психічних розладів здоров'я не мають можливості здійснювати звичайні функції життєдіяльності нарівні з іншими членами суспільства. Так, за даними Міністерства соціальної політики, Міністерства охорони здоров'я та Пенсійного фонду, в Україні станом на 1 січня 2016 р. кількість людей з інвалідністю становить 2 614 061 особа. Тож для України питання забезпечення прав інвалідів є надзвичайно актуальним.

Питання забезпечення та дотримання прав осіб з інвалідністю завжди були одним з пріоритетних напрямів діяльності міжнародних співтовариств. Так, у 1950-х рр. Генеральною Асамблеєю ООН та Економічною і Соціальною Радою (ЕКОСОР) було прийнято декілька резолюцій щодо профілактики інвалідності та системи реабілітації.

20 грудня 1971 р. Генеральною Асамблеєю ООН прийнято Декларацію про права розумово відсталих осіб для забезпечення заходів захисту на національному і міжнародному рівні прав, закріплених в Декларації.

9 грудня 1975 р. Генеральною Асамблеєю ООН прийнято Декларацію про права інвалідів. У ній проголошувалося, що права осіб з інвалідністю, закріплені в Декларації, повинні бути визнані за всіма інвалідами без будь-яких обмежень та дискримінації за ознакою раси, кольору шкіри, статі, мови,

віросповідання, політичних або інших переконань, національного або соціального походження, матеріального становища, народження або будь-якого іншого фактора, незалежно від того, чи відноситься це до самого інваліда чи його родини.

17 грудня 1991 р. Генеральною Асамблеєю ООН прийнято Принципи захисту осіб з психічними розладами та покращення психіатричної допомоги, які стосувались стандартів, процедурних гарантій та забезпечення захисту від зловживань найважливішими правами людини.

20 грудня 1993 р. Генеральною Асамблеєю ООН схвалено Стандартні правила забезпечення рівних можливостей для інвалідів, які були розроблені на основі досвіду, здобутого у ході проведення Десятиріччя інвалідів Організації Об'єднаних Націй (1983-1992 рр.).

13 грудня 2006 р. Генеральною Асамблеєю ООН схвалено Конвенцію ООН про права людей з інвалідністю та Факультативний протокол до неї. 24 вересня 2008 р. Україною було підписано Конвенцію ООН про права інвалідів та Факультативний протокол до неї, а 16 грудня 2009 р. Конвенція ООН про права інвалідів була ратифікована Верховною Радою України і набрала чинності 6 березня 2010 р.

Відповідно до ст. 1 мета Конвенції полягає в заохоченні, захисті й забезпеченні повного і рівного здійснення всіма особами з інвалідністю всіх прав людини й основоположних свобод, а також у заохоченні поважання притаманного їм достоїнства.

У Конвенції про права осіб з інвалідністю поняття «інвалідність» визначається як таке, що еволюціонує, і що інвалідність є результатом взаємодії, яка відбувається між людьми, які мають порушення здоров'я, і відносницькими та середовищними бар'єрами, яка заважає їхній повній та ефективній участі в житті суспільства нарівні з іншими.

До осіб з інвалідністю належать особи зі стійкими фізичними, психічними, інтелектуальними або сенсорними порушеннями, які при взаємодії з різними бар'єрами можуть заважати їхній повній та ефективній участі в житті суспільства нарівні з іншими. Конвенція підтверджує, що інваліди користуються такими ж правами людини, як всі члени суспільства. Конкретними правами осіб з інвалідністю, визнаними в Конвенції, є:

- ☐ рівність перед законом без дискримінації;
- ☐ право на життя, свободу і безпеку особи;
- ☐ рівноправ'я перед законом і правових можливостей;
- ☐ свобода від тортур;
- ☐ свобода від експлуатації, насильства і наруги;
- ☐ право на фізичну і психічну недоторканість;
- ☐ право на свободу пересування і громадянство;
- ☐ право на життя в громаді;
- ☐ право на свободу висловлювання думок і переконань;
- ☐ повага до приватного життя;
- ☐ повага до дому і сім'ї;
- ☐ право на освіту;
- ☐ право на охорону здоров'я;

- ☐ право на працю;
- ☐ право на достатній життєвий рівень;
- ☐ право на участь в політичному і суспільному житті;
- ☐ право на участь в культурному житті.

Відповідно до ст. 2 Закону України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» особою з інвалідністю є особа зі стійким розладом функцій організму, що при взаємодії із зовнішнім середовищем може призводити до обмеження її життєдіяльності, внаслідок чого держава зобов'язана створити умови для реалізації нею прав нарівні з іншими громадянами та забезпечити її соціальний захист.

Одними з основних причин інвалідності є загальні захворювання, вроджені вади, травми та їх наслідки, професійні захворювання, поранення, каліцтва та ін.

В Україні інвалідність повнолітніх осіб встановлюється медико-соціальними експертними комісіями, а дітей – лікарсько-консультативними комісіями лікувально-профілактичних закладів (далі – ЛКК). Залежно від ступеня стійкого розладу функцій організму особи, визнаній інвалідом, встановлюється перша, друга чи третя група інвалідності. Особам у віці до 18 років ЛКК лікувально-профілактичних закладів встановлюється категорія «дитина-інвалід», а особам у віці до 18 років з виключно високою мірою втрати здоров'я та з надзвичайною залежністю від постійного стороннього догляду, допомоги або диспансерного нагляду інших осіб і які фактично не здатні до самообслуговування – категорія «дитина-інвалід» підгрупи А.

Формування та реалізація державної політики щодо осіб з інвалідністю здійснюється на основі норм Конституції України, Конвенції про права осіб з інвалідністю, законів України «Про основи соціальної захищеності інвалідів України», «Про реабілітацію інвалідів в Україні» та «Про соціальні послуги», Державної цільової програми «Національний план дій з реалізації Конвенції про права інвалідів» на період до 2020 року, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 1 серпня 2012 р. № 706 та інших нормативно-правових актів, загальна кількість яких становить понад дві тисячі.

Згідно з Національною доповіддю «Про становище осіб з інвалідністю в Україні» сьогодні в Україні пріоритетними напрямками діяльності у цій сфері на поточний та наступні роки є:

- ☐ підвищення рівня поінформованості населення про особливі потреби інвалідів, формування поваги до їх прав, особистості та гідності, популяризації положень Конвенції;
- ☐ приведення національного законодавства у відповідність до Конвенції та інших міжнародних нормативних актів;
- ☐ забезпечення доступу інвалідів до об'єктів громадського та цивільного призначення, благоустрою, транспортної інфраструктури, дорожнього сервісу, транспорту, інформації та зв'язку, а також з урахуванням їх індивідуальних можливостей, здібностей та інтересів – до освіти, праці, культури, туризму, фізичної культури і спорту;
- ☐ посилення відповідальності за порушення прав інвалідів і задоволення неповною мірою їх потреб, бездіяльність у ліквідації перепон і бар'єрів, що

перешкоджають таким особам реалізувати свої права;

- надання можливостей брати участь у процесі прийняття рішень, які матимуть наслідки для інвалідів та для суспільства (наприклад, участь у політичному житті тощо);
- забезпечення розвитку міжнародного співробітництва у сфері реалізації прав і задоволення потреб інвалідів.

Як слушно зауважують Л. Байда та О. Красюкова, права людини, яка має інвалідність, не варто ототожнювати лише з її елементарними потребами, пов'язаними зі станом здоров'я. Держава не може гарантувати забезпечення всіх важливих потреб. Такі соціальні цінності будь-якої людини, як дружба, кохання, взаєморозуміння, підтримка близьких ніколи не стануть предметом регулювання з боку держави. Дотримання прав людини доволі часто полягає у забороні втручання в певну сферу її життя. Наприклад, свобода приватного і сімейного життя передусім полягає у тому, що держава повинна уникнути втручання, забезпечивши таким чином автономію приватності сім'ї. Втручання у приватність є допустимим лише тоді, коли виникає загроза для життя і здоров'я членів родини.

Відповідно до ст. 14 основоположних, інвалідність і стан здоров'я не визначені як ознаки дискримінації. Однак практика Європейського суду з прав людини та Комітету ООН з прав людини свідчить про те, що їх розглядають як «інші ознаки» в контексті ст. 14 Конвенції. Згідно з Конвенцією, «дискримінація за ознакою інвалідності» означає будь-яке розрізнення, виключення чи обмеження з причин інвалідності, метою або результатом чого стає применшення або заперечення визнання, реалізації або здійснення нарівні з іншими всіх прав людини й основоположних свобод у політичній, економічній, соціальній, культурній, цивільній чи будь-якій іншій сфері. Вона також включає всі форми дискримінації.

Огляд практики Європейського суду з прав людини свідчить про розгляд категорій справ за ознакою інвалідності заявника (ступінь втрати працездатності не перевищує 40%): «Глор проти Швейцарії» (Glor v. Switzerland) 2009 р.; за ознакою стану здоров'я (наявність ВІЛ- інфекції): «Кіютін проти Росії» (Kiyutin v. Russia) 2011 р., «І.В. проти Греції» (I.B. v. Greece) 2013 р.; за ознакою стану здоров'я (генетична хвороба): «G.N. та інші проти Італії» (G.N. and Others v. Italy) 2009 р.; за ознакою стану здоров'я (порушення психічного здоров'я): «Штукатуров проти Росії» (Shtukaturov v. Russia) 2008 р.

Так, наприклад, у справі «Глор проти Швейцарії» заявник був визнаний непридатним для військової служби через захворювання на діабет, а також, проходити службу в системі цивільної оборони. Пізніше держава висунула вимогу щодо сплати податку в зв'язку із звільненням від військової служби. Заявник оскаржив вимогу, стверджуючи, що піддавався дискримінації. Він стверджував, що завжди висловлював готовність проходити військову службу. Національне законодавство зобов'язує громадян Швейцарії чоловічої статі, які не страждають «тяжкою» інвалідністю, сплачувати податок на звільнення від військової служби. Державою було вказано, що відповідно до недавньої практики Федерального суду під «тяжкою» розумілася фізична або психічна

інвалідність, по меншій мірі, на 40%. У своєму рішенні компетентні власті вказали, на основі медичного обстеження і експертного висновку, що заявник не міг бути звільнений від сплати податку, тому що ступінь його інвалідності була нижче 40%. Федеральна податкова апеляційна комісія залишила рішення без зміни. Федеральний суд також відхилив адміністративну скаргу заявника. Європейським судом з прав людини було визнано порушення прав заявника, оскільки не був врахований стан обмежених можливостей, тому, що особа не може проходити службу (ні військову, ні альтернативну) і не може вирішувати питання щодо регулювання сплати податків. Також, була врахована та обставина, що Швейцарія є єдиною країною, в якій особи з обмеженими можливостями повинні сплачувати податок на звільнення від військової служби. Врахувавши всі обставини справи, Судом було визнано порушення ст. 8 («Право на повагу до приватного і сімейного життя») та ст. 14 («Заборона дискримінації») Конвенції. У справі «Кіютін проти Росії» Судом також було визнано порушення ст. 8 та ст. 14 Конвенції.

Так, справа «Штукатуров проти Росії» пов'язана з проблемами опікунства і утримання в психіатричних лікарнях. В цій справі заявник не міг оскаржити рішення стосовно визнання його недієздатним. З урахуванням всіх обставин справи, Суд вказав на порушення ст. 5 («Право на свободу та особисту недоторканність»), ст. 6 («Право на справедливий суд») та ст. 8 («Право на повагу до приватного і сімейного життя»).

У рішенні по справі «І.В. проти Греції» Європейський суд з прав людини визнав порушення ст. 8 Конвенції, взятої у поєднанні зі ст. 14, тобто дискримінацією в користуванні правом на повагу до приватного життя, визнання національним судом касаційної інстанції законним звільнення ВІЛ-інфікованого на підставі вимог інших співробітників компанії.

Справа «G.N. та інші проти Італії» стосувалась різниці за ознакою патології при компенсаційному врегулюванні між особами, зараженими ВІЛ-інфекцією при переливанні крові. З урахуванням всіх обставин справи Судом було визнано порушення ст. 2 («Право на життя») в поєднанні зі ст. 14 («Заборона дискримінації») Конвенції.

Отже, розглянуті прецедентні рішення Європейського суду з прав людини, які пов'язані із порушенням прав за ознакою інвалідності заявника (за ознакою стану здоров'я), стосувались ступеня втрати працездатності, наявності ВІЛ-інфекції, порушення психічного здоров'я та генетичної хвороби. Вищезазначені справи стосувались різних питань, але в переважній більшості цих справ Європейським судом з прав людини було визнано порушення ст. 8 «Право на повагу до приватного і сімейного життя» і ст. 14 «Заборона дискримінації» Конвенції. Отже, можна стверджувати, що найбільша кількість порушень прав людини за ознакою стану здоров'я пов'язана саме з порушенням права на повагу до приватного та сімейного життя і заборони дискримінації.

4. Етнічний профайлінг та діяльність поліції. Заходи протидії етнічному профайлінгу.

Досліджуючи аспекти профілактики та запобігання проявам етнопрофайлінгу, О. Катуніна, зазначає, що профайлінг в міжнародній юридичній практиці розуміється як практика поліції, згідно з якою певний набір характеристик (профілів) використовується для пошуку і затримання особи, яка вчинила злочин (кримінальний профайлінг), або для виявлення осіб, які, можливо, мають відношення до злочинної діяльності (поведінковий профайлінг). Кримінальний та поведінковий профайлінг є допустимими та законними засобами, які дозволяють максимально ефективно розподіляти обмежені ресурси правоохоронних органів. Етнічний профайлінг визначається як прояв ксенофобії та расової дискримінації.

Згідно з енциклопедичним довідником В.Б. Євтуха, під етнічним профайлінгом науковці, базуючись на практиці міжнародних організацій, діяльність яких стосується етнічної та расової проблематики, пропонують розуміти:

- 1) будь-яку акцію, ініційовану поліцією, яка ґрунтується передусім на ознаках раси, етнічності, чи то національного походження, а не на поведінці особи, чи інформації, котрі дозволяють поліції ідентифікувати особу як таку, що втягнута у кримінальну діяльність;
- 2) расовою ненавистницькі дії, які мають місце тоді, коли правосуддя під тиском обставин за расою чи етнічністю неадекватно визначає, з ким і яким чином слід поводитися у надзвичайних ситуаціях;
- 3) використання расового чинника як пріоритетного у рішенні проте, зупиняти чи не зупиняти, затримувати чи не затримувати особу.

Власне, у вузькому розумінні термін «етнічний профайлінг» має місце тоді, коли поліцейський зупиняє, ставить питання, заарештовує особу на підставі її раси чи етнічності; у широкому розумінні явище «етнічного профайлінгу» виникає тоді, коли поліція поряд з іншими фактами постійно й обов'язково використовує чинник етнічності чи раси як чинник, який спонукає до злочину, й на цій основі приймає рішення. В європейських державах практика застосування етнічного профайлінгу вважається дискримінацією з боку правоохоронних органів. Європейська комісія проти расизму та нетерпимості (ЄКРН) рекомендує урядам держав-членів:

I. Щодо використання оперативних орієнтувань, що вказують на расову приналежність (racial profiling):

- 1) чітко визначити і заборонити законодавчим шляхом використання оперативних орієнтувань, що вказують на расову приналежність. Відповідно до мети цієї Рекомендації використання оперативних орієнтувань, що вказують на расову приналежність (racial profiling), означає «використання правоохоронними органами, без об'єктивних і розумних обґрунтувань, таких ознак, як раса, колір шкіри, мова, релігія, громадянство або національне чи етнічне походження при контролі, стеженні або проведенні розслідувань»;
- 2) проводити дослідження в галузі використання оперативних орієнтувань, що вказують на расову приналежність, і здійснювати контроль за

діяльністю правоохоронних органів для виявлення подібного роду практики, включаючи збір даних, класифікованих за такими ознаками, як національне або етнічне походження, мова, релігія і громадянство, у відповідній діяльності правоохоронних органів;

3) запровадити розумні норми щодо підозр, на підставі яких повноваження, пов'язані з контролем, спостереженням або проведенням розслідувань, можуть здійснюватися тільки на основі таких підозр, які визначаються об'єктивними критеріями;

4) забезпечити підготовку працівників правоохоронних органів з питань використання оперативних орієнтувань, що вказують на расову приналежність.

II. Щодо всіх форм расової дискримінації і неправомірних дій працівників правоохоронних органів на ґрунті расизму:

5) забезпечити, щоб законодавство, яке забороняє пряму і непрямую расову дискримінацію, поширювалося на діяльність правоохоронних органів;

6) здійснювати підготовку працівників правоохоронних органів з питань прав людини, включаючи право на свободу від расизму і расової дискримінації, а також щодо чинних юридичних норм проти расизму і расової дискримінації;

7) вживати заходів з тим, щоб працівники поліції усвідомлювали, що акти расової дискримінації і неправомірні дії працівників правоохоронних органів на ґрунті расизму не будуть терпимі;

8) надавати підтримку і створювати механізми консультацій для жертв расової дискримінації або неправомірних дій працівників правоохоронних органів на ґрунті расизму;

9) забезпечувати ефективне розслідування заяв про расову дискримінацію або неправомірних дій поліції на ґрунті расизму, а також забезпечувати належним чином відповідне покарання осіб, які вчинили такі діяння;

10) створити орган, незалежний від поліції і прокуратури, якому було б доручено розслідувати заяви про расову дискримінацію і неправомірні дії поліції на ґрунті расизму.

Практика Європейського суду з прав людини свідчить про розгляд справ, в яких підтверджується, що застосування етнічного профайлінгу порушує права і свободи людини, гарантовані Конвенцією.

У справі «Тімішев проти Росії» (Timishev v. Russia) 2005 р. було розглянуто питання щодо затримання осіб на підставі національної приналежності та порушення права на свободу переміщення. Ознаки раси, етнічності, національного походження не можуть служити факторами для підозри у скоєнні правопорушення («Мюррей проти Сполученого Королівства» (Murray v. UK) 1997 р., «Чюлла проти Італії (Ciulla v. Italy) 1989 р.), а також ситуації, що характеризуються специфічним, особливим ставленням до особи без вмотивованих та передбачених законом підстав («Шассанью та інші проти Франції» (Chassagnou and Others v. France) 1999 р., «Тлімменос проти Греції» (Thlimmenos v. Greece) 2000 р., «Начова та інші проти Болгарії» (Nachova and Others v. Bulgaria) 2005 р.).

Так, наприклад, у справі *Nachova and Others v. Bulgaria* Європейським Судом з прав людини було встановлено порушення ст. 14 (заборона дискримінації) у поєднанні зі ст. 2 Конвенції (право на життя). За матеріалами справи, двоє чоловіків циганського походження (К. Ангелов та К. Петков) проходили військову службу. Вони самовільно покинули гауптвахту, де відбували дисциплінарне покарання. При їх затриманні майор поліції Г. застосував зброю. Від отриманих вогнепальних поранень обидва військовослужбовці померли по дорозі в лікарню. Очевидець затримання стверджував, що працівники поліції вели стрілянину, і в певний момент офіцер поліції націлив на них зброю і закричав:

«Ви, чортові цигани!». Європейський Суд з прав людини прийняв рішення, що по-перше, Болгарією не було наведено аргументованих доказів відсутності дискримінаційного аспекту зі сторони правоохоронних органів; по-друге, було неналежне проведення слідства, стосовно дослідження расових мотивів, що зумовило рішення Суду про порушення матеріальних та процесуальних аспектів статті 14.

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (ст. 5 «Право на свободу та особисту недоторканність», ст. 6 «Право на справедливий суд», ст. 14 «Заборона дискримінації») зобов'язує держави учасниці гарантувати права і свободи кожній людині без дискримінації за будь-якою ознакою та утриматись від практики етнічного профайлінгу. Відповідно до ст. 1 Протоколу № 12 Конвенції, ніхто не може бути дискримінований будь-яким органом державної влади за будь-якою ознакою (наприклад, за ознакою статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, належності до національної меншини, майнового стану, народження та ін.).

5. Забезпечення гендерної рівності у правоохоронній діяльності

Гендерна рівність є одним з ключових факторів забезпечення конституційних прав та свобод людини. Утвердження гендерної рівності є одним з пріоритетних напрямків діяльності органів державної влади. Особлива роль в цій діяльності належить правоохоронним органам.

Відповідно до ст. 24 Конституції України громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками.

Закони та підзаконні нормативні акти, прийняті на основі Конституції України, спрямовані на забезпечення гендерної рівності, включають Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», Кодекс законів про працю України, Сімейний кодекс України, Цивільний кодекс України та Кримінальний кодекс України, закони України про освіту, пенсійне забезпечення, державну допомогу сім'ям з дітьми, охорону праці, Основи законодавства України про охорону здоров'я та ін. Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» став

основоположним нормативно-правовим актом, що спрямований на досягнення паритетного становища жінок і чоловіків у всіх сферах життєдіяльності суспільства та ліквідації дискримінації за ознакою статі. Відповідно до ст. 1 Закону:

- рівні права жінок і чоловіків – це відсутність обмежень чи привілеїв за ознакою статі;
- рівні можливості жінок і чоловіків – це рівні умови для реалізації рівних прав жінок і чоловіків;
- дискримінація за ознакою статі – дії чи бездіяльність, що виражають будь-яке розрізнення, виняток або привілеї за ознакою статі, якщо вони спрямовані на обмеження або унеможлиблюють визнання, користування чи здійснення на рівних підставах прав і свобод людини для жінок і чоловіків;
- гендерна рівність – рівний правовий статус жінок і чоловіків та рівні можливості для його реалізації, що дозволяє особам обох статей брати рівну участь у всіх сферах життєдіяльності суспільства.

Гендерна політика – це комплексна цілеспрямована діяльність держави, міжнародних та недержавних організацій щодо інтегрування гендерного підходу для ліквідації усіх форм дискримінації за ознакою статі в суспільстві. Таким чином, вона є не просто окремим напрямком державної політики, а інтегруючим компонентом усіх складових напрямів політики держави, який враховує її вплив на представників різної статі.

Структурними елементами державної гендерної політики є:

- політика щодо жінок, яка полягає в забезпеченні їх рівноправного соціального статусу з чоловіками шляхом гарантування можливостей для їх рівноправного розвитку як соціально-демографічної групи;
- політика щодо чоловіків, яка полягає у формуванні в них гендерної свідомості, культури гендерної поведінки, орієнтації на паритетність відносин з жінкою; державно-правове регулювання гендерних відносин;
- сприяння розвитку гендерної демократії та гендерної культури в суспільстві.

Гендерна демократія – система волевиявлення обох статей (жінок і чоловіків) у громадянському суспільстві як рівних у правах і можливостях, що законодавчо закріплено й реально забезпечено політико-правовими принципами та діями, розбудовою суспільних і державних структур. Гендерна демократія утворює рівну суспільну цінність жінок і чоловіків (принцип гендерного паритету), що включає рівні права, обов'язки та відповідальність представників обох статей і перед суспільством, і однієї перед іншою.

Гендерна культура – це система уявлень, цінностей, знань, норм, інтересів і потреб, які формують соціокультурні аспекти статі, встановлюють статуси жінок і чоловіків, визначають їхні ролі, взаємовідносини й моделі поведінки у різних сферах життя та впливають на форми й результати творчої діяльності статей, визначаючи їхнє місце у загальній картині світу.

Згідно з Концепцією Державної соціальної програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 року основні питання, що стосуються недостатнього рівня впровадження принципу рівних прав та можливостей жінок і чоловіків в усі сфери життєдіяльності

суспільства, передбачається розв'язати із застосуванням комплексного підходу шляхом:

- удосконалення нормативно-правової бази з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків в усіх сферах життєдіяльності суспільства;
- урахування гендерного компонента у програмах економічного і соціального розвитку із дослідженням актуальних потреб галузей і регіонів;
- удосконалення механізму проведення гендерно-правової експертизи;
- розширення переліку статистичних показників за ознакою статі розбивкою за іншими основними ознаками (вік, місце проживання, інвалідність, соціально-економічний статус тощо);
- зменшення гендерного дисбалансу у сфері державної служби та управління людськими ресурсами;
- розроблення та внесення до програм курсів підвищення кваліфікації державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків;
- удосконалення механізму реалізації права на захист від дискримінації за ознакою статі та дискримінації більш як за однією ознакою, однією з яких є ознака статі, розгляд випадків такої дискримінації та вжиття відповідних заходів за результатами їх розгляду;
- виконання договірних та інших міжнародних зобов'язань, які взяла на себе Україна, зокрема тих, що стосуються забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, урахування відповідних рекомендацій міжнародних організацій, членом яких є Україна;
- залучення до виконання Програми міжнародних організацій та громадських об'єднань, діяльність яких спрямовується на забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у суспільстві.

В ході огляду практики Європейського суду з прав людини можна виокремити декілька груп справ, пов'язаних з гендерною дискримінацією. Так, перша група справ пов'язана з вирішенням питань, пов'язаних з порушенням трудового законодавства («Емель Бойраз про- ти Туреччини (Emel Boyraz v. Turkey) 2014 р., «Зарб Адамі проти Маль- ти» (Zarb Adami v. Malta) 2006 р. та ін.). У справі Emel Boyraz v. Turkey було оскаржено звільнення жінки з посади офіцера безпеки у зв'язку з її статтю. Тобто, заявниця не могла продовжувати контрактну службу на своїй посаді, оскільки не відповідала вимогам, які передбачені для служби в армії. Європейським судом було встановлене порушення ст. 14 Конвенції (заборона дискримінації) у поєднанні зі ст. 8 (право на повагу до приватного та сімейного життя) та ст. 6 (право на справедливий суд)¹. Зміст справи Zarb Adami v. Malta полягав у тому, що заявник працював присяжним, але не з'явившись на чергове судове засідання, на нього було накладено штраф, який міг бути замінений позбавленням волі (тут варто відзначити, що саме виконання функцій присяжного є громадянським обов'язком у відповідності до національного законодавства Мальти). Відмова платити штраф обґрунтовувалась тим, що жінки були звільнені від такого обов'язку, а також його заяви щодо звільнення постійно відхилялись. В цій

справі Європейський суд дійшов висновку, що мало місце порушення ст. 14 Конвенції (заборона дискримінації) в поєднанні з п. 3 ст. 4 Конвенції (заборона рабства і примусової праці). Друга група справ стосується питань, пов'язаних зі сферою сімейного права («Унал Текелі проти Туреччини» (Unal Tekeli v. Turkey) 2004 р., «Вагнер и J.M.W.L. проти Люксембургу» (Wagner and J.M.W.L. Luxembourg) 2007 р. та ін.). У справі Unal Tekeli v. Turkey заявницею було оскаржене положення турецького законодавства, згідно з яким жінка не мала права зберегти своє дівоче прізвище після одруження. Відповідно до національного законодавства Туреччини, незалежно від рішення подружжя, дружина зобов'язана взяти прізвище чоловіка або взяти подвійне. Суд констатував у цій справі дискримінацію за ознакою статі, а саме, порушення ст. 14 Конвенції (заборона дискримінації) у поєднанні зі ст. 8 (право на повагу до приватного та сімейного життя), тому що вищезазначеним законом не передбачене зобов'язання змінювати прізвище чоловікам⁴. У справі Wagner and J.M.W.L. v. Luxembourg заявницею, громадянкою Люксембургу, було всиновлено дівчинку відповідно до національного законодавства Перу. Однак, суд Люксембурга відмовився визнати це рішення, аргументуючи це тим, що заявниця була незаміжньою жінкою, хоча незадовго до цього аналогічні рішення визнавались на законодавчому рівні. Після розгляду справи Європейським судом було встановлене порушення ст. 14 Конвенції (заборона дискримінації) у поєднанні зі ст. 8 (право на повагу до приватного та сімейного життя) через невизнання національним судом сімейних зв'язків, встановлених судовим органом іншої держави, а також тих труднощів, які зазнали жінка (через свій незаміжній стан) і дитина (через відсутність громадянства).

Третя група справ стосується порушень у сфері соціального забезпечення («Шулер-Цграгген проти Швейцарії» (Schuler-Zraggen v. Switzerland) 1995 р., «Грант проти Сполученого Королівства» (Grant v. The United Kingdom) 2006 р. та ін.). Справа Schuler-Zraggen v. Switzerland стосувалась порушення права жінки щодо пенсійних виплат за ознакою інвалідності стосовно зміни її стану здоров'я та сімейних обставин. У справі Grant v. The United Kingdom заявниці, яка зробила операцію зі зміни статі з чоловічої на жіночу, було відмовлено у виплаті пенсії за віком, яку отримували жінки у Швейцарії. У першому випадку Європейським судом було встановлене порушення ст. 14 Конвенції (заборона дискримінації) у поєднанні з п. 1 ст. 6 (право на справедливий судовий розгляд в розумний термін), а другому випадку було визнане порушення ст. 8 (право на повагу до приватного та сімейного життя).

Звичайно, можна виокремити ще не одну групу справ, як, наприклад, справи щодо домашнього та гендерно-зумовленого насильства («Румор проти Італії» (Rumor v. Italy) 2014 р., «Опуз проти Туреччини» (Opuz v. Turkey) 2009 р.), надання медичної допомоги та ін.

Отже, розглянуті прецедентні рішення Європейського суду з прав людини стосувались гендерної дискримінації у сфері соціального забезпечення, трудового законодавства, сімейного права. Вищезазначені справи стосувались різних питань, але в переважній більшості цих справ Європейським судом з прав людини було визнано порушення ст. 14 (заборона дискримінації)

Конвенції, а також ст. 8 (право на повагу до приватного і сімейного життя). Отже, можна стверджувати, що найбільша кількість порушень прав людини за ознакою ґендерного насильства пов'язана саме з заборonoю дискримінації та порушенням права на повагу до приватного та сімейного життя.